Kapitola 1

Tablo metoda v predikátové logice

V této kapitole ukážeme, jak lze zobecnit *metodu analytického tabla* z výrokové na predikátovou logiku.¹ Metoda funguje velmi podobně, musíme si ale poradit *kvantifikátory*.

1.1 Neformální úvod

V této sekci tablo metodu neformálně představíme. K formálním definicím se vrátíme později. Začneme dvěma příklady, na kterých ilustruje, jak tablo metoda v predikátové logice funguje, a jak se vypořádá s kvantifikátory.

 $P\check{r}iklad$ 1.1.1. Na Obrázku ?? jsou znázorněna dvě tabla. Jsou to tablo důkazy (v logice, tj. z prázdné teorie) sentencí $(\exists x)\neg P(x) \rightarrow \neg(\forall x)P(x)$ (vpravo) a $\neg(\forall x)P(x) \rightarrow (\exists x)\neg P(x)$ (vlevo) jazyka $L = \langle P \rangle$ (bez rovnosti), kde P je unární relační symbol. Symbol c_0 je pomocný konstantní symbol, který do jazyka při konstrukci tabla přidáváme.

Položky

Formule v položkách musí být vždy sentence, neboť potřebujeme, aby měly v daném modelu pravdivostní hodnotu (nezávisle na ohodnocení proměnných). To ale není zásadní omezení, chceme-li dokázat, že formule φ platí v teorii T, můžeme nejprve nahradit formuli φ a všechny axiomy T jejich generálními uzávěry (tj. univerzálně kvantifikujeme všechny volné proměnné). Získáme tak uzavřenou teorii T' a sentenci φ' a platí: $T' \models \varphi'$ právě když $T \models \varphi$.

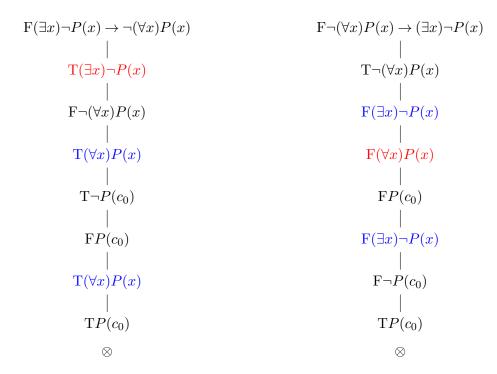
Kvantifikátory

Redukce položek funguje stejně, použijeme tatáž atomická tabla pro logické spojky (viz Tabulka ??, kde místo výroků jsou φ , ψ sentence). Musíme ale přidat 4 nová atomická tabla pro T/F a univerzální/existenční kvantifikátor. Tyto položky dělíme na dva typy:

- typ "svědek": položky tvaru $\mathrm{T}(\exists x)\varphi(x)$ a $\mathrm{F}(\forall x)\varphi(x)$
- typ "všichni": položky tvaru $T(\forall x)\varphi(x)$ a $F(\exists x)\varphi(x)$

Příklady vidíme v tablech na Obrázku ?? ('svědci' jsou červeně, 'všichni' modře).

¹Na tomto místě je dobré připomenout si tablo metodu ve výrokové logice, viz Kapitola ??.

Obrázek 1.1: Příklady tabel. Položky typu 'svědek' jsou znázorněny červeně, položky typu 'všichni' modře.

Kvantifikátor nemůžeme pouze odstranit, neboť výsledná formule $\varphi(x)$ by nebyla sentencí. Místo toho současně s odstraněním kvantifikátoru substituujeme za x nějaký konstantní term, v nové položce tedy bude sentence $\varphi(x/t)$. Jaký konstantní term t substituujeme záleží na tom, zda jde o položku typu "svědek" nebo "všichni".

Pomocné konstantní symboly

Jazyk L teorie T, ve které dokazujeme, rozšíříme o spočetně mnoho nových (pomocných) $konstantních symbolů <math>C = \{c_0, c_1, c_2, \ldots\}$ (ale budeme psát i $c, d, \ldots$), výsledný rozšířený jazyk označíme L_C . Konstantní termy v jazyce L_C tedy existují, i pokud původní jazyk L nemá žádné konstanty. A vždy při konstrukci tabla máme k dispozici nějaký nový, dosud nepoužitý (ani v teorii, ani v konstruovaném tablu) pomocný konstantní symbol $c \in C$.

Svědci

Při redukci položky typu "svědek" substituujeme za proměnnou jeden z těchto nových, pomocných symbolů, a to takový, který dosud nebyl na dané větvi použit. V případě položky $T(\exists x)\varphi(x)$ tedy máme $T\varphi(x/c)$. Tento konstantní symbol c bude hrát roli (nějakého) prvku, který danou formuli splňuje (resp. vyvrací, jde-li o položku tvaru $F(\forall x)\varphi(x)$). Zde používáme větu o konstantách (Věta $\ref{totaleq}$). Je důležité, že symbol c dosud nebyl na větvi ani v teorii nijak použit. Typicky ale poté použijeme položky typu "všichni", abychom se dozvěděli, co musí o tomto svědku platit.

Na Obrázku ?? vidíme příklad: položka $T(\exists x) \neg P(x)$ v levém tablu je redukovaná, její redukcí vznikla položka $T \neg P(c_0)$; $c_0 \in C$ je pomocný symbol, na větvi se dosud nevyskytoval

(a je první takový). Podobně pro položku $F(\forall x)P(x)$ a $FP(c_0)$ v pravém tablu.

Všichni

Při redukci položky typu "všichni" substituujeme za proměnnou x libovolný konstantní term t rozšířeného jazyka L_C . Z položky tvaru $T(\forall x)\varphi(x)$ tedy získáme položku $T\varphi(x/t)$.

Aby byla bezesporná větev dokončená, budou na ní ale muset být položky $T\varphi(x/t)$ pro všechny konstantní L_C -termy t. (Musíme 'použít' vše, co položka $T(\forall x)\varphi(x)$ 'říká'.) A stejně pro položku tvary $F(\exists x)\varphi(x)$.

Ve výrokové logice jsme používali konvenci, že při připojování atomických tabel vynecháváme jejich kořeny (jinak bychom opakovali na větvi tutéž položku dvakrát). V predikátové logice použijeme stejnou konvenci, ale s výjimkou položek typu 'svědek'. U těch zapíšeme i kořen připojovaného atomického tabla. Proč to děláme? Abychom si připomněli, že s touto položkou ještě nejsme hotovi, že musíme připojit atomická tabla s jinými konstantními termy.

Na Obrázku ?? v levém tablu není položka $T(\forall x)P(x)$ redukovaná. Její první výskyt (4. vrchol shora) jsme zredukovali, substituujeme term $t=c_0$, máme tedy $\varphi(x/t)=P(c_0)$. Připojili jsme atomické tablo v sestávající z téže položky v kořeni $T(\forall x)P(x)$, kterou do tabla zapíšeme, a z položky $TP(c_0)$ pod ní. Zatímco první výskyt položky $T(\forall x)P(x)$ je tímto redukovaný, druhý výskyt (7. vrchol shora) redukovaný není. Podobně pro položku $F(\exists x) \neg P(x)$ v pravém tablu.

Tento poněkud technický přístup k definici redukovanosti (výskytů) položek typu 'všichni' se nám bude hodit v definici systematického tabla.

Jazyk

Nadále budeme předpokládat, že jazyk L je $spočetný.^2$ Z toho plyne, že každá L-teorie T má jen spočetně mnoho axiomů, a také že konstantních termů v jazyce L_C je jen spočetně mnoho. Toto omezení potřebujeme, neboť každé, i nekonečné tablo má jen spočetně mnoho položek, a musíme být schopni použít všechny axiomy dané teorie, a substituovat všechny konstantní termy jazyka L_C .

Nejprve také budeme předpokládat, že jde o jazyk bez rovnosti, což je jednodušší. Problémem je, že tablo je čistě syntaktický objekt, ale rovnost má speciální sémantický význam, totiž musí být v každém modelu interpretována relací identity. Jak adaptovat metodu pro jazyky s rovností si ukážeme později.

1.2 Formální definice

V této sekci definujeme všechny pojmy potřebné pro tablo metodu pro jazyky bez rovnosti. K jazykům s rovností se vrátíme v Sekci ??.

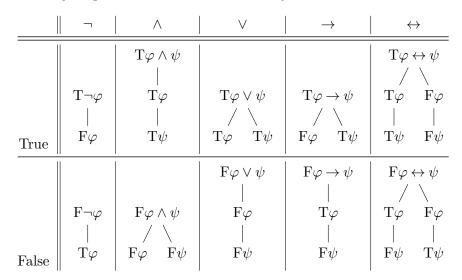
Buď L spočetný jazyk bez rovnosti. Označme jako L_C rozšíření jazyka L o spočetně mnoho nových pomocných konstantních symbolů $C = \{c_i \mid i \in \mathbb{N}\}$. Zvolme nějaké očíslování konstantních termů jazyka L_C , označme tyto termy $\{t_i \mid i \in \mathbb{N}\}$.

Mějme nějakou L-teorii T a L-sentenci φ

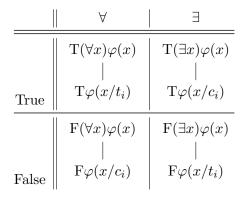
²Z hlediska výpočetní logiky to není velké omezení.

1.2.1 Atomická tabla

Položka je nápis $T\varphi$ nebo $F\varphi$, kde φ je nějaká L_C -sentence. Položky tvaru $T(\exists x)\varphi(x)$ a $F(\forall x)\varphi(x)$ jsou typu 'svědek', položky tvaru $T(\forall x)\varphi(x)$ a $F(\exists x)\varphi(x)$ jsou typu 'všichni' $Atomická\ tabla$ jsou položkami označkované stromy znázorněné v Tabulkách ?? a ??.

Tabulka 1.1: Atomická tabla pro logické spojky; φ a ψ jsou libovolné L_C -sentence.

Tabulka 1.2: Atomická tabla pro kvantifikátory; φ je L_C -sentence, x proměnná, t_i libovolný konstantní L_C -term, $c_i \in C$ je nový pomocný konstantní symbol (který se dosud nevyskytuje na dané větvi konstruovaného tabla).

1.2.2 Tablo důkaz

Definice v této části jsou téměř identické odpovídajícím definicím z výrokové logiky. Hlavní technický problém je jak definovat redukovanost položek typu 'všichni' na větvi tabla: chceme aby za proměnnou byly substituovány všechny možné konstantní L_C -termy t_i .

Definice 1.2.1 (Tablo). *Konečné tablo z teorie T* je uspořádaný, položkami označkovaný strom zkonstruovaný aplikací konečně mnoha následujících pravidel:

• jednoprvkový strom označkovaný libovolnou položkou je tablo z teorie T,

- pro libovolnou položkou P na libovolné větvi V, můžeme na konec větve V připojit atomické tablo pro položku P, přičemž je-li P typu 'svědek', můžeme použít jen pomocný konstantní symbol $c_i \in C$, který se na větvi V dosud nevyskytuje (pro položky typu 'všichni' můžeme použít libovolný konstantní L_C -term t_i),
- na konec libovolné větve můžeme připojit položku $T\alpha$ pro libovolný axiom teorie $\alpha \in T$.

Tablo z teorie T je buď konečné, nebo i nekonečné: v tom případě vzniklo ve spočetně mnoha krocích. Můžeme ho formálně vyjádřit jako sjednocení $\tau = \bigcup_{i\geq 0} \tau_i$, kde τ_i jsou konečná tabla z T, τ_0 je jednoprvkové tablo, a τ_{i+1} vzniklo z τ_i v jednom kroku.³

Tablo pro položku P je tablo, které má položku P v kořeni.

Připomeňme konvenci, že pokud P není typu 'všichni', potom kořen atomického tabla nebudeme zapisovat (neboť vrchol s položkou P už v tablu je).

Cvičení 1.1. Ukažte v jednotlivých krocích jak byla tabla z Obrázku ?? zkonstruována.

Definice 1.2.2 (Tablo důkaz). Tablo důkaz sentence φ z teorie T je sporné tablo z teorie T s položkou $F\varphi$ v kořeni. Pokud existuje, je φ (tablo) dokazatelná z T, píšeme $T \vdash \varphi$. (Definujme také tablo zamítnutí jako sporné tablo s $T\varphi$ v kořeni. Pokud existuje, je φ (tablo) zamítnutelná z T, tj. platí $T \vdash \neg \varphi$.)

- Tablo je sporné, pokud je každá jeho větev sporná.
- Větev je $sporn\acute{a}$, pokud obsahuje položky T ψ a F ψ pro nějaký výrok ψ , jinak je $beze-sporn\acute{a}$.
- Tablo je dokončené, pokud je každá jeho větev dokončená.
- Větev je dokončená, pokud
  - je sporná, nebo
  - je každá položka na této větvi redukovaná a zároveň větev obsahuje položku $T\alpha$ pro každý axiom $\alpha \in T$.
- Položka P je redukovaná na větvi V procházející touto položkou, pokud
  - není typu 'všichni' a při konstrukci tabla již došlo k jejímu rozvoji na V, tj. vyskytuje se na V jako kořen atomického tabla.⁴
  - je typu 'všichni' a všechny její výskyty na V jsou na větvi V redukované.
- Výskyt položky P typu 'všichni' na větvi V je i- $t\acute{y}$, pokud má na V právě i-1 předků označených touto položkou, a i-tý výskyt je $redukovan\acute{y}$ na V, pokud
  - položka P má (i+1)-ní výskyt na V, a zároveň
  - na V se vyskytuje položka $T\varphi(x/t_i)$ (je-li $P = T(\forall x)\varphi(x)$) resp. $F\varphi(x/t_i)$ (je-li $P = F(\exists x)\varphi(x)$), kde t_i je i-tý konstantní L_C -term. (Tj. už jsme za x substituovali term t_i .)

³Sjednocení proto, že v jednotlivých krocích přidáváme do tabla nové vrcholy, τ_i je tedy podstromem τ_{i+1} .

⁴Byť podle konvence tento kořen nezapisujeme.

Všimněte si, že je-li položka typu 'všichni' na nějaké větvi redukovaná, musí mít na této větvi nekonečně mnoho výskytů, a museli jsme v nich použít při substituci všechny možnosti, tj. všechny konstantní L_C -termy.

Cvičení 1.2. Sestrojte tablo důkazy v logice (z prázdné teorie) následujících sentencí:

- (a) $(\forall x)(P(x) \to Q(x)) \to ((\forall x)P(x) \to (\forall x)Q(x))$
- (b) $(\forall x)(\varphi(x) \land \psi(x)) \leftrightarrow ((\forall x)\varphi(x) \land (\forall x)\psi(x))$, kde $\varphi(x), \psi(x)$ jsou libovolné formule s jedinou volnou proměnnou x.
- 1.2.3 Systematické tablo
- 1.3 Jazyky s rovností
- 1.3.1 Axiomy rovnosti
- 1.3.2 Kongruence a faktorstruktura
- 1.4 Korektnost a úplnost
- 1.4.1 Věta o korektnosti
- 1.4.2 Kanonický model
- 1.4.3 Věta o úplnosti
- 1.5 Důsledky korektnosti a úplnosti
- 1.5.1 Löwenheim-Skolemova věta
- 1.5.2 Věta o kompaktnosti
- 1.5.3 Aplikace
- 1.6 Hilbertovský kalkulus v predikátové logice

[TODO]